

Hamdija Hajdarhodžić

VIJESTI O MUSLIMANSKOJ PUBLICI U DUBROVAČKOM TEATRU NA POČETKU XIX VIJEKA

Tijesno vezana za Dalmaciju mnogim svojim interesima, Hercegovina je vijekovima otuda primala različite utjecaje. Na širokom frontu od Neretve do HercegNovog u nju je prodirao talijanski jezik, koji je bio u upotrebi u Dubrovniku i u ostalim primorskim gradovima i naseljima na obali dok su oni bili turski (npr. Makarska, Hercegnovi, itd)¹⁾, a pogotovo nakon Karlovačkog mira 1699. godine, kada su Mlečani Turcima oteli taj dio njihove obale²⁾, s koje su dolazile nove medicinske metode i ideje, lijekovi, neobični pokloni, lijepe tkanine, naročito u kuće bogatijih i uglednijih ljudi, papir i ostali industrijski proizvodi.³⁾ Osim toga, iako je i u Hercegovini bilo lijepih, otmenih kuća i kula okruženih vrtovima pored rijeka i potoka, ukrašenih drvorezom i lijepim predmetima svake vrste, veći dio hercegovačkih naselja bio je više nego skroman. Zbog toga je silazak u Dalmaciju, u njegove urbane sredine, gdje je bilo dosta lijepih palača i ostalih građevina i gdje je bila veća živost i šarenilo zbog živog pomorskog prometa, bio svojevrsan doživljaj, ali se malo, veoma malo zna koliko je i kako ta primorska arhitektura, odijevanje, gradske navike, evropske težnje i običaji — naročito obogaćeni u toku renesansnih kretanja — utjecali na stanovništvo u zaleđu. Dedijer je zabilježio i naročito podvukao udaljenost onih muslimanskih porodica u Hercegovini, koje su se povukle iz nekadašnjih turskih posjeda uz more,⁴⁾ kao ukupnost svih tih utjecaja, ali sve je to usputno i fragmentarno.^{1 2 3 4}

1. Hamdija Hajdarhodžić, Utjecaj talijanskoga jezika na govor Trebinja i okolice na početku XVIII vijeka, Radovi ANU BiH-a, LV/18, Sarajevo, 1975. Makarska je bila u turskim rukama sve do 1684., a Hercegnovi do 1687.
2. Od Risna do Sutorine i od Neuma do iza Makarske.
3. Lettere e commissioni di Levante, serija koja donosi uputstva dubrovačkim izaslanicima upućivanim u zaleđe. Dubrovčani su i u Hercegovinu slali, na primjer, specijalne puške uvezene iz Italije, naočale, engleske štofove, tespihe od koralja, kretke za ptice, itd. — Hamdija Hajdarhodžić, Putevi evropske medicine u Bosni i Hercegovini, "Oslobođenje", 10.792.-10.800., 22. VI-30. VI 1978.
4. Dedijer, Bilećske Rudine, Srpski etnografski zbornik, V, Beograd, 1903., 718.

Trebalo bi tom pitanju posvetiti ozbiljniju pažnju i sa stanovišta mletačkih dokumenata i dokumenata iz arhiva starih gradova na talijanskoj jadranskoj obali (Bari, Ankona, Peskara, Venecija), jer su hercegovački trgovci — Muslimani odlazili u sve te gradove kao i u unutrašnjost prostranog Otomanskog carstva. Neki među njima su bili u takvom i tolikom dodiru sa talijanskom civilizacijom da su bili naučili njen jezik i koristili ga kao emini na dalmatinskim skelama⁵⁾, gdje su ostajali i po nekoliko godina. Naravno, oni su svoje utiske izgrađivali u uslovima duboke razlike u vladajućim vjerskim ideologijama, koje su naročito bile, pored ostalog, vidljive u književnom stvaranju u kome je — pogotovo u toku XVII i XVIII vijeka — bilo veoma mnogo antiturskih i antiislamskih odnosno anti-kršćanskih tema i motiva.⁶⁾ Na žalost, nema podataka o tome kako su obrazovani Muslimani u Hercegovini ocjenjivali ta književna djela i kako su reagirali na njih.^{5 6 7) 8} Isto tako nema nikakvih tragova, baš nikakvih, da bi obrazovani Dubrovčani i ostali Dalmatinci poznavali barem u osnovnim linijama književno stvaralaštvo hercegovačkih Muslimana na turskom ili srpskohrvatskom jeziku makar i sa stanovišta suzbijanja vjerskog utjecaja, koji je u toku XVIII vijeka bio još dosta jak na dubrovačkom graničnom području, s kojeg su neki mladi ljudi odlazili u susjednu Hercegovinu i prelazili na islam.⁸⁾ Jedino su dubrovački terdžumani, koji su se obično školovali u Sofiji ili u Carigradu, znali nešto više o turskoj književnosti i kulturi uopće.^{8a)} Ni susjedna Italija nije u tom pogledu bila mnogo pred Dubrovnikom, pa se ozbiljnije i naučnije počela baviti tim pitanjem tek krajem XVII vijeka. Pionir u tom poslu je bio Bolonjz Lujigji Ferdinando Marsilji, koji je sistematski prikupljao kao putnik i kao austrijski oficir sve što je bilo vrijedno pažnje u tom pogledu, pogotovo na Balkanu.⁹⁾ Mada su te dvije civilizacije stajale vijekovima jedna prema drugoj, neraskidivo vezane mnogobrojnim ekonomskim razlozima - kao, na pri-

5. Takav jedan emin je bio na dubrovačkoj skali na početku XVIII vijeka.
6. Kombol, Povijest hrvatske književnosti do Preporoda, Zagreb, 1961., 208. Uporedi Šabanovićev i Bašagićev rad. Teškoće su bile u tom što su književni radovi u Dalmaciji bili (barem neki) štampani, a u Hercegovini nijesu.
7. Grmek, historičar medicine, u svojim je radovima pominjao prijateljstvo obrazovanog mletačkog ljekara Castellija sa bosanskim pašom i hercegovačkim sandžakom na početku XVIII vijeka. Sandžak je bio, po svoj prilici, Bećir-beg Čengić. Oba su veoma cijenila ovoga "hećima" zbog njegova široka obrazovanja. Treba napomenuti da tadašnji ljekari nijesu sticali samo usko specijalističko obrazovanje već da se na talijanskim univerzitetima predavala i šira prirodoslovna materija i da je medicinski studij bio u bliskoj vezi i sa drugim naučnim disciplinama, pa se iz pisama, koje Grmek obilno citira, vidi da je Castelli sa obojicom turskih dostojanstvenika razgovarao o različitim pitanjima, koji se nijesu ticali samo medicine i liječenja. Sličan kontakt iz Splita je imao Julije Bajamonti koncem XVIII vijeka sa Osman-begom Filipovićem. Ovaj polihistor, koji je dobro poznao kulturne prilike u Dalmaciji, održavao je i značajne veze sa susjednom Italijom (npr. prijateljstvo sa Albertom Fortisom).
8. Hamdija Hajdarhodžić, Hercegovačke porodice od 1700.-1714. (rukopis u štampi).
- 8a. Historijski arhiv u Dubrovniku (HAD), Lettere e commissioni di Levante, 66 (1694.-1703.), 244-245., 29. XII 1702. Vlada piše svom agentu u Carigradu, Luki Kiriku, da može potrošiti od 27 do 50 dukata "per il dizionario delle lingue per uso vostro". Slična odobrenja je upućivala i svojim "mladićima od jezika" za knjige i čitanke na turskom jeziku. Za sada nema radova, koji bi se bavili tim dubrovačkim "terdžumanima", njihovom kulturom i njihovim interesima, a ni iza jednog među njima nije ostalo u dubrovačkom Arhivu ništa drugo nego službeni prevodi ćirilskih i turskih akata. Tu i tamo, međutim, ima jasnih potvrda da su bili spretni i dobri poznavaoi i prilika i ljudi u zaleđu, što nije moglo biti bez izvjesnog poznavanja kulturnih prilika na tom tlu.
9. Hamdija Hajdarhodžić, Luigi Ferdinando Marsigli i naši krajevi od 1679. do 1684. godine (rukopis u ANUBIH-u). Marsilji (1658.-1730.) je, poslije studija u Bolonji i u Padovi, putovao po Italiji, pa je tako na njenom jugu sreo jednog engleskog trgovca, koji je dugo vremena živio u Turskoj, a godinu dana iza toga se priključio sviti mletačkog baila (ambasadora), koji je odlazio na

mjer, što je bio slučaj u Dalmaciji i Hercegovini — prošlo je veoma mnogo vremena dok se nijesu razvili naučni centri i istaknuti stručnjaci, koji bi, na obje strane, počeli da gledaju objektivno i naučno na pitanja dodira tih dvaju kulturnih svjetova. Počeci su bili, bez ikakve sumnje, opterećeni suprotnim ideološkim orijentacijama, kao što je bio slučaj, na primjer, u pogledu već pomenutog Marsilija, koji je iza sebe u Bolonji ostavio bez sumnje najveću i najozbiljniju zbirku različitog materijala o turskoj kulturi. Pa ipak, nadahnut idejama svoga doba, nije se ustručavao da napiše kako su Turci "životinje koje ne zaslužuju da žive zajedno sa ljudima, pa bi ih trebalo ukloniti iz ljudskog društva",¹⁰⁾ ali se istovremeno sa naročitim poštovanjem sjećao jednog Carigradašina, svog prvog učitelja o turskim pitanjima, uzdahnuvši uz reminiscencu: "Kako ovako obrazovan čovjek može biti musliman!"

Proces posmatranja turske kulture na temelju podataka sa Balkana nije, dakle, počeo sa Blauom¹¹⁾, kako se to nekada netačno tvrdi, nego mnogo ranije, ali se tome ne treba čuditi, jer se kod nas, na primjer, o spomenutom Marsiliju — iako su iz njegove zbirke potekla mnoga značajna otkrića i mada je on od uništenja spasio ogroman broj raz novrsnih podataka i rariteta — nije napisalo mnogo¹²⁾, pa je on kao kolekcionar kod nas gotovo nepoznat i spominje se samo kao kartograf u nekim poslijeratnim izdanjima.¹³⁾

Utoliko bi bio zanimljiviji jedan detalj iz dubrovačkog arhiva, koji govori o muslimanskoj publici u dubrovačkom teatru na početku XIX vijeka.

U to doba u Dubrovniku se predstave daju u poznatom Orsanu, koji je bio na mjestu današnje Gradske kafane, tj. unutar zidina. Davale su ih talijanske družine, naravno na talijanskom jeziku. Dokumenti su nam sačuvali imena "capo-comica" (impresarija, šefa družina) i njihovih trupa, ali, na žalost, ne i djela koja su davali osim indirektnih podataka da su to bili muzički komadi, u kojima su učestvovali muzičari iz Italije, iz Švicarske i vjerovatno nekih drugih zemalja, odakle su došli trbuhom za kruhom.¹⁴⁾ Tako se 1801. godine pominje družina Jozefa Mosa,^{10 11 12 13 14 15)} 1802. Stefana Nisija,¹⁶⁾ a zatim

svuju dužnost u Carigrad. I na odlasku i na povratku Marsilij je vodio dnevnik, koji je samo podsjetnik i objedinitelj svega što je vidio i prikupio na tom putovanju. Kasnije je (od 1684. do 1702.) to svoje prvo istraživanje nastavio kao bliski saradnik Eugena Savojskog i kao austrijski komesar za razgraničenje sa Turskom.

10. Biblioteca univeritaria di Bologna, Manoscritti di L. F. Marsigli, fasc. 51. i 52. U svojim izvještajima Leopoldu I Marsilij je veoma dokumentirano i oštroumno ocrtao prilike u Bosni poslije Petnaestogodišnjeg rata. Zahvaljujući saradnji sa ANUBIH-om, pisac ovih redaka je snimio jedan dio tih izvještaja, ali, na žalost, zbog nedostatka sredstava, to nije mogao nastaviti, iako bi istraživanja u ovoj bolonješkoj zbirci donijela veoma mnogo značajnih podataka o Bosni i Hercegovini na kraju XVII i na početku XVIII vijeka.
11. Blau Otto, diplomat i polihistor (1828.-1879.). Boraveći u Sarajevu od 1864. do 1872. godine, prikupljao je podatke iz arheologije, historije, geografije, statistike, numizmatike, flore, mineralogije i privrede.
12. Beigl, Spisi grofa Marsilija (Marsigli) u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji (Bologna), GZM, 1901.
13. U nekim poslijeratnim izdanjima ANUBIH-a.
14. Marino Santoro, violinista, Frezza Angelo, također violinista, de Angelis, Zabolio i drugi.
15. HAD, Consilium minus, 113 (1800.-1802.), 306., 21. X 1801.: "Captum fuit de concedendo Publicum Theatrum Josepho Mosso, Capo — comico pro repraesentationibus scenicis pro currenti Autumno et subsequenti Hyeme".
16. Ibidem, 351., 6. III 1802.: "Captum fuit de concedendo Pub. Theatrum Stephano Nisi, capo comico, pro proximo Autumno et subsequenti hyeme, cum hoc quod dictus Nisi per totum. Mensem Maii debe at cumunicare Ex. Min. Con. nomina Sociorum ab ipso in venturam pro raepresentationibus Comicis iuxta esas Supplicationem tenoris sequentis". Uz ovaj zaključak je i

Augustina Bellolija zajedno sa nekim Filipom Trojanijem,¹⁷⁾ koji su, međutim, bili zbog nečega protjerani, pa se poslije njih pominje neki Solari, Vito Perugini i Jozef Alexi.¹⁹⁾ I 1803. godine se predstavljalo, jer je dozvola opet data Jozefu Alexiju i njegovoj trupi.²⁰⁾ Za 1804. i 1805. godinu u dubrovačkom Arhivu nema određenih imena kao u ranijem, ali da se i tada odlazilo u teatar i da je tamo bilo predstava svjedoči, pored ostalog, i jedna bilješka o Muslimanima, koji su vjerovatno kao trgovci i emini boravili u Lazaretu i koji su zatražili dozvolu da i oni mogu doći da ih gledaju. Vlada je odlučila "quod Turcae non possint intervenire Raepresentationibus Scenicis sine Capitaneo et sine expresa licentia Ex. Min. Consilii".²¹⁾ A kada je već donijela takvu odluku, vlada je morala — vjerna svom starom običaju da nijedan Musliman ne može zanočiti unutar zidina — donijeti i drugu, tj. "di contentraci che fino al primo giorno della ventura Quaressima possa uno solo dei SS Senatori aprire le Porte della Citta una sola volta dopo la recita del Pubblico Teatro",²²⁾ kako bi oni, koji moraju iz grada u te kasne sate, otišli svojim kućama van zidina, jer su se glavna gradska vrata zatvarala mnogo ranije nego su te predstave u teatru završavale.

Za ulaznicu su morali platiti osam groša, a u orkestru su bili Tomo Resti, koji je kasnije (1809) postao neka vrsta upravnika tz. Marmontovog teatra u dvorani Velikog vijeća iznad Orsana, koji su francuske trupe bile pretvorile u vojnu pekaru,²³⁾ Angelo Frezza", professore di violina", koji je kasnije postao šef pošte (1805), austrijske, u Dubrovniku, a za vrijeme francuske okupacije šef policije,²⁴⁾ Giovanni Carlo de Angelis i Giulielmo Zabolio²⁵⁾ i drugi. Dirigent je bio Marino Santoro, doseljenik iz južne Italije.²⁶⁾ Teško je pretpostaviti da su ti Muslimani mogli pratiti predstavu potpuno, jer je bila sigurno na talijanskom, ali i takva je mogla da bude neka zabava u dosadnim zimskim noćima u turobnom Lazaretu među denjkovima robe i rzanja konja, daleko od porodice u Hercegovini, odakle su obično dolazili i trgovci i emini.

molba Nisijeva. Kasnije je vladi dostavio i popis svoje glumačke trupe. Iz njega se vidi da ta trupa nije bila naročito poznata osim izvjesnog Nikole Ciofa (Niccolo Cioffi).

17. Ibidem, 114 (1802.-1805.), 10., 1.VI 1802.

18. Ibidem, 113 (1800.-1802.), 356., 13.III 1802. i Ibidem, 114 (1802.-1805.), 14., 16.VI 1802.

19. Ibidem, 114., 44', 8.IX 1802. Izgleda da je Solari prije dolaska u Dubrovnik gostovao na Krku sa svojom družinom. — Ibidem, 48', 6.XI 1802. — N. Beritić, Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku, Anali JAZU, Dubrovnik, II, 1953.

20. Ibidem, 114., 118', 22.V 1803.: "Captum fuit de concedendo Publicum Theatrum Josepho Alexio Capo Comico pro proximo venturo Autumno, et hijema subsequenti; cum hoc ut dictus Josephus vel alia persona pro eo debeat venire hic per totum Mensem Augusti prox. venturi aliter intelligatur nulta praesens (?) concessio".

21. Ibidem, 115 (1805.), 71., 7.XI 1805.

22. HAD, Consilium rogatorum, 210 (1805.), 95., 15.XII 1805.

23. HAD, Acta gallica, 857., 859., 860., 880., 14.V 1808. Caranjin, administrator dubrovačko — bokokotorske provincije, naređuje ratnopr. komesaru Deschampsu da odredi jednog svoga čovjeka za komisiju, koja će odrediti najamninu za vojne pekare u Orsanu.

24. HAD, Consilium rogatorum, 207 (1800.), 175., 3.XII 1800. — Ibidem, 209., (1803.) 48'. 50 59., zatim sv. 210., 65., 67., 67', 22.III 1803. itd.

25. HAD. Consilium rogatorum, 209 (1803.), 23', 25.I 1803.

26. HAD, Consilium minus, 113 (1800.-1802.), 315', 20.XII 1801. — HAD, Consilium rogatorum 209 (1803.), 55', 4.IV 1803.

Vjerovatno da ovi podaci nijesu jedini u mnoštvu ostalih vijesti o ljudima iz za-
leđa, koji su sigurno u teatar ulazili i prije ovih, o čemu svjedoči odredba da ne smiju ula-
ziti u teatar bez izričite dozvole vladine.²⁷⁾ Taj dio publike je vjerovatno tamo češće za-
lazio u vrijeme kada su predstave davane na našem jeziku, kao što je to bilo — u javnim
lokalima — sve do pred 1720. godinu. Međutim, to pitanje treba tek istražiti.

27. Vlada je i ranije donosila takve odluke, ali za Jevreje. Ta dozvola govori o tome da odlasci ove vrste
publike nijesu bili česti, ali isto tako da ih je bilo i da je i ova odluka možda obnavljanje iste prakse
od ranije kao i u pogledu Jevreja, iako, naravno, odnos prema Muslimanima, koji su dolazili iz
susjedne Turske, nije bio jednak na ostalim područjima kao prema Jevrejima.

SUMMARY

NEWS ON MUSLIM AUDIENCE AT THE THEATRE OF DUBROVNIK BY THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

The author presented some very useful and until now, unpublished information on cultural relations between Bosnia and Hercegovina and Dubrovnik at the beginning of the XIX-the century. Particularly is valuable the data, that the process of observing the Turkish (Islamic) culture based on facts from Balkan, was not started by Blau as it used to be believed before, but much earlier. The most interesting is the fact about the Government's decision who can attend the performances and that those people can't stay overnight within the walls of Dubrovnik.